

1656. Oli sobre tela, 318 x 279 cm

Velázquez: *Las meninas*.

Madrid, Museo del Prado.

Joan Campàs Montaner

jcampas@uoc.edu

http://cv.uoc.edu/~04_999_01_u07/VelazquezMeninas.ppt

Una primera mirada

- Les seves dimensions (318 x 276 cm) ens fan pensar en una obra important.
- Les figures són de dimensions quasi naturals.
- Sembla que representi una escena de palau amb una infanta al mig, envoltada de cortesans i servidors.
- Podem pensar en un grup que ha anat a veure al pintor al seu taller, ja que aquest hi està pintant un quadre.
- La sala és rectangular amb cinc finestres laterals, dues de les quals estan obertes.
- La llum que entra per la porta del fons, que un personatge sembla obrir, permet veure la paret del fons, on hi ha penjats dos quadres grans.
- Al fons hi ha un mirall que reflecteix dos personatges.
- La majoria de personatges (6 dels 9 sense comptar els dos del mirall) miren cap a l'espectador.
- Dominen el conjunt els tons grisosos: hi ha poques notes de color distribuïdes entre la infanta i els personatges del primer terme.
- El primer terme està il·luminat per la finestra de la dreta; un terme mitjà està a les fosques i el fons torna a estar il·luminat per la **llum** que entra per la porta i per la llum que reflecteix el mirall, llum que prové, probablement, de la mateixa finestra que il·lumina el primer pla.
- La seva execució respon als cànons del naturalisme ("es poden comptar els pèls del gos").

Sobre el títol

- A l'inventari de l'Alcàsser de 1666, el quadre està catalogat com *La Família de Felip IV*
- També hom diu que era conegut amb el nom de *Su Alteza la Emperatriz con sus damas y un enano*
- Sota els Borbons la tela era coneguda com a *Infanta María Teresa* (es va arribar a pensar que la infanta retratada era María Teresa)
- El Museu del Prado es va inaugurar el 1819; abans de 1833 va rebre una col·lecció de quadres procedents del Palau Reial: Pedro de Madrazo, el 1843 li va posar el nom de *Les Menines*, anteposant els servents als amos

La família de Felip IV

- El 1656 estava formada pel rei i la seva esposa Mariana d'Àustria, la infanta Maria Teresa, filla del primer matrimoni amb Isabel de Borbó (morta el 1644), i la infanta Margarida (nascuda el 1651), filla del rei i de la seva segona esposa.
- El príncep Baltasar Carlos (1629-1646), fill de Felip IV i de la seva primera esposa Isabel de Borbó, havia mort el 1646, 10 anys abans de ser pintat el quadre
- Però, on és la infanta Maria Teresa?

Iconografia

- Habitació o taller?
- Quadres decoratius o intencionals?
- Finestres obertes o tancades?
- On està la 1ª finestra?
- Per què un mirall al fons?
- Què pinta Velázquez en el quadre gran?
- Pinta?
- Era noble
- Velázquez?
- Per què porta una clau al cinturó?
- Qui són aquests personatges?
- Què estan fent?
- Per què un espai buit a primer terme?

Velázquez (1599-1660):
pintor de cámara (1623)
ujier de cámara (1627)
ayuda de cámara (1642)
apostador mayor (1652)
Orden de Santiago (1659)

María Agustina Sarmiento

Infanta Margarita María
(1651-1673)

José Nieto, majordom de
la reina

Isabel de Velasco

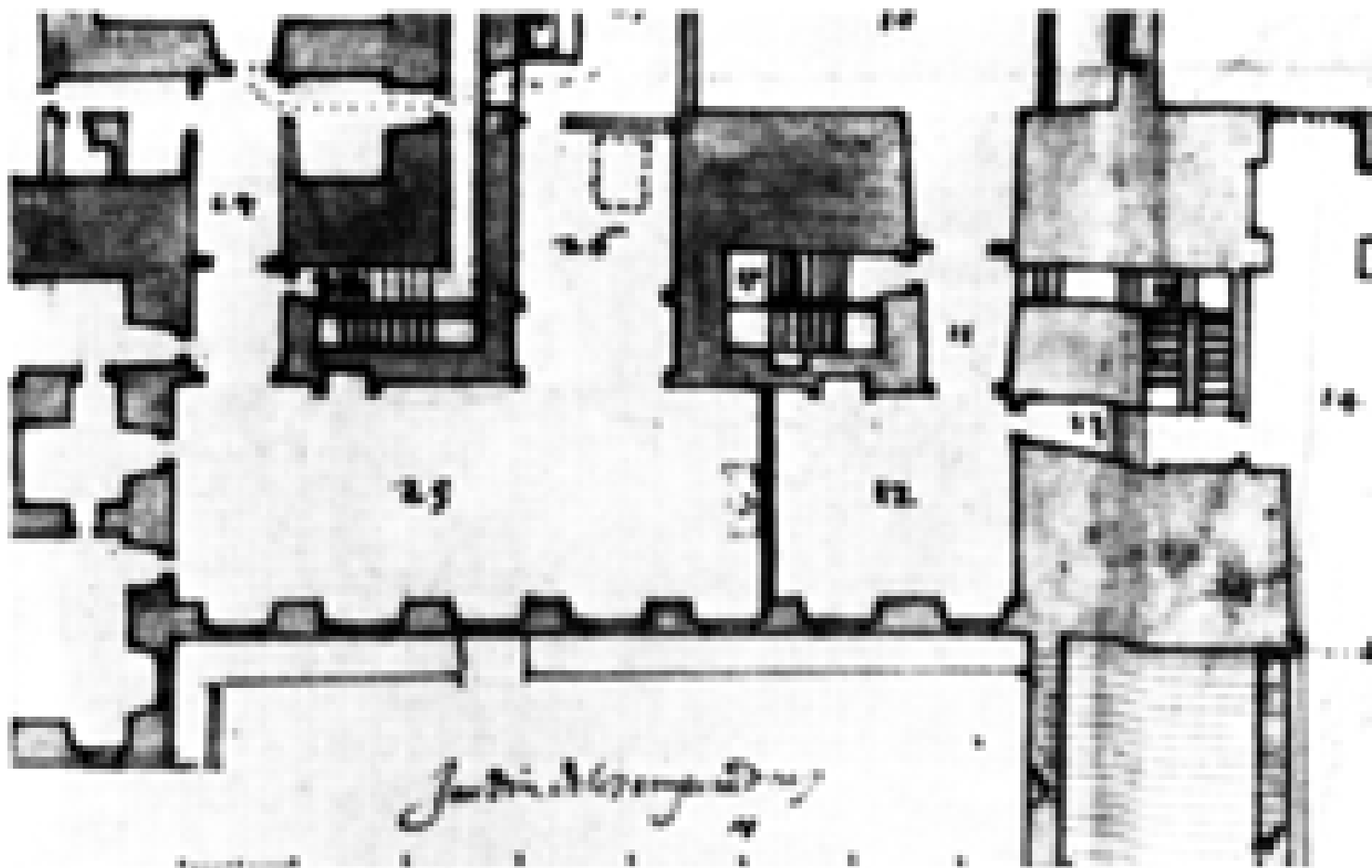
Marcela Ulloa, senyora
d'honor, vídua

Diego Ruiz de Azcona,
guardadamas de la reina

La nana Mari Bàrbola

Nicolasito Pertusato

On és Maria Teresa
d'Àustria (1638-1683)?

La cambra del príncep Baltasar Carlos: les habitacions marcades amb els números 12 i 25 del plànol de la Biblioteca Apostòlica Vaticana

Còpies d'un Rubens i un Jordaens per Juan Bautista Martínez del Mazo

A Pal·las i Aracne s'explica com Aracne, que es creia la millor en l'art de teixir, va voler competir amb Pal·las, deessa de les arts, a la que no pogué vèncer, i com a càstig fou convertida en aranya.

En el judici de Mides se'ns explica la disputa entre Màrsies i Apol·lo feta en presència de l'ignorant Mides; aquest va jutjar que el faune ho va fer millor que el déu.

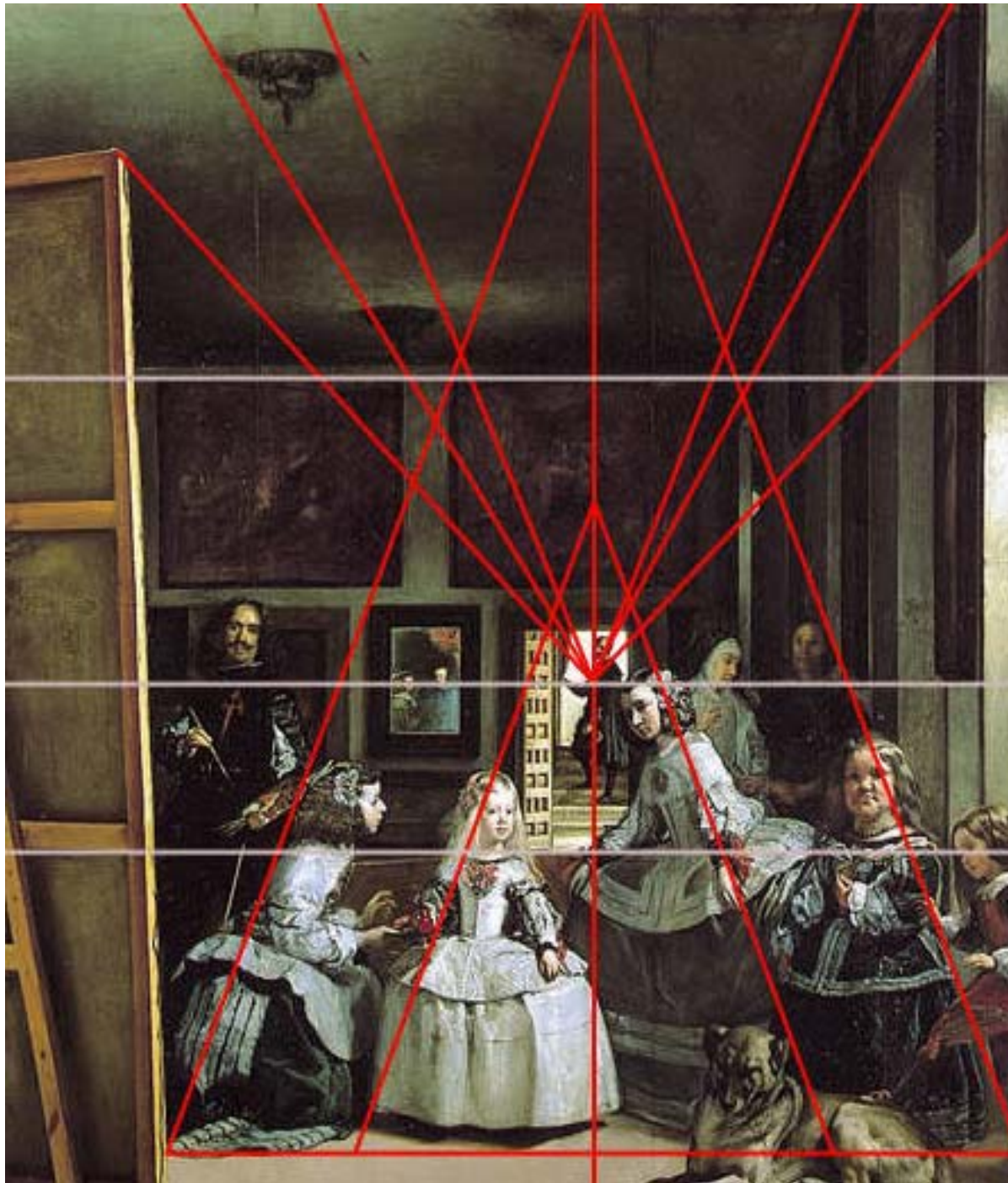
Els dos mites expressen el triomf de l'Art sobre l'artesanía i els oficis manuals, considerats secundaris i indignes d'un cavaller. És el càstig de l'artesà que es creu comparable a l'artista diví

Rubens: *Pal·les i Aracne*, 1636-37. Oli sobre fusta. 51 x 60 cm. Virginia Museum of Fine Arts

Còpia de Jordaens per Mazo: *Apol·lo vencedor de Pan*. Oli sobre tela. 181 x 223 cm. Museo del Prado.

Composició

Composició

Espacial, lumínica, lineal

L'acció

- Què s'esdevé dintre del quadre?
- observem els gests, les actituds i les mirades dels personatges: en conjunt domina la **sensació de moviment paralitzat**; a més, sis d'ells adrecen la mirada cap a fora del quadre.
- descriu l'acció d'un grup que està fent alguna cosa que és interrompuda per un altre esdeveniment que s'esdevé fora dels límits de la pintura.

L'argument

- Sembla com si la infanta hagués entrat al taller de Velázquez per veure'l pintar. Havia demanat aigua, que ara li ofereix la menina de l'esquerra.
- En aquest moment entren a l'habitació **el rei i la reina**, reflectint-se al mirall del fons. Tot el grup comença a reaccionar davant la presència reial. **Isabel de Velasco** comença a fer la reverència; **Velázquez** deixa de pintar; **Mari Bárbola** també se'n adona, però encara no ha reaccionat. La infanta, que mirava a **Nicolás Pertusato** jugant amb el gos, mira de sobte a l'esquerra, en direcció als seus pares, encara que el cap li roman en direcció al nan, produint un estrany efecte dislocador entre la posició del cap i la direcció de la mirada; **Isabel de Velasco** no se n'ha adonat; **Marcela Ulloa**, entretinguda amb la conversa amb el **guardadames**, tampoc; aquest darrer, tanmateix, sembla que acaba d'adonar-se'n.
- Aquesta descripció explicaria l'**efecte d'instantaneïtat** i aclariria les actituds de les figures; també confirmaria el fet que els reis estan presents, físicament, a l'habitació, presència que Velázquez subratlla convertint-los en catalitzadors de l'acció (tot el que s'esdevé al quadre ve desencadenat per aquesta presència): quasi tots els ulls es fixen en Felip IV i la seva esposa.

El mirall

- Té la finalitat d'**atreure l'atenció de l'espectador** per obligar-li a pensar, què és el més important de la composició. És una de les claus del quadre.
- El model més proper que tenia era una obra de Felip IV que hi havia a palau: el *Matrimoni Arnolfini* de Jan van Eyck
- En l'**epifania reial** a través del mirall es manifesta la consciència que es tenia de la reialesa, ja que el rei era com un lloctinent de Déu. A través del mirall se'ns mostra a la parella reial com un model ideal per a les infantes. El mirall no és només, doncs, un recurs visual: porta implícita la idea de la virtut com a factor determinant de la seva qualitat reial

El sentit del quadre

- Òpticament, tanmateix, **no hi ha manera d'entendre el quadre.**
- El problema rau en el fet que en la tela hi ha un pintor pintat, que ens mira, pinzell a la mà: això ens fa suposar que davant de Velázquez hi ha un mirall, com en qualsevol autoretrat; però no és així, sinó que hi ha les figures del rei i la reina, reflectides en el mirall del fons. La llum que il·lumina els reis és precisament la llum de l'espai ocupat per l'espectador, però l'espectador no està reflectit al mirall del fons: l'espai ocupat per l'espectador és precisament l'espai que ocupen els reis.
- De fet, aquest quadre només té ple sentit òptic si es veu des de les pupil·les dels reis: és a dir, per entrar dins la lògica de l'òptica del quadre ens hauríem de disfressar, per parelles, de rei i reina.

Les mirades

- Aquest quadre mostra un **esdeveniment extraordinari** i sense precedents: mai s'havien representat **junts un monarca viu i un pintor en plena activitat**. Observem les concessions que fa Velázquez a la dignitat reial:
 - mostra als reis **indirectament**, per cortesia a llur posició
 - utilitza no el seu estudi sinó una **sala més gran** (gràcies al cavallet i a la gran tela, la sala es transforma, temporalment, en el taller de l'artista)
- Però Velázquez **deixa de pintar** exactament en el moment que els reis entren al taller-habitació: és en aquesta circumstància on pot trobar-se un dels sentits bàsics d'aquesta pintura. Sembla que Velázquez volgués assolir, amb aquest quadre, un **objectiu** concret: fer el més real possible **la presència implícita dels reis**.
- volia posar de relleu la presència, en l'espai del pintor, de Felip i Mariana, però per raons de decòrum no podia representar-los al seu costat. I resol el problema utilitzant diversos recursos, el més important del qual són, precisament, les **mirades**:
 - les figures del quadre centren la seva mirada i atenció en l'entrada de la parella reial
 - revela, indirectament, la presència dels monarques a través del mirall, una manera indirecta, doncs, de mirar
 - reforça la presència implícita dels reis projectant un espai imaginari davant de la tela
- D'aquesta manera, els monarques "veuen" al pintor pintant i, per tant, esdevenen testimonis permanents d'un **art digne de reis**, precisament en funció de llur presència.

Manifest sobre la condició de la pintura com a art liberal, noble, i del pintor com a artista

- Estem davant d'un metaquadre la incògnita del qual és saber quins són els miralls i els reflexos, **on acaba la realitat i comença la il·lusió.**
- La **tela que està pintant** Velázquez dins del quadre podria ser, precisament, *Las Meninas*, i així Velázquez estaria proclamant que la seva declaració de la noblesa del seu art estava específicament avalada pel rei. Probablement, la intenció de l'artista era fer una obra extraordinària: la dimensió, la composició complexa, la insuperable tècnica..., són signes que denoten la voluntat deliberada de crear una obra mestra.
- En suprimir el que és essencial del quadre, Velázquez mostra que **tot és il·lusió**, que tan fals és el pintor que ens mira, com el grup que interromp el seu treball, com el mirall o la porta que multipliquen els espais, com les figures que s'hi reflecteixen, com el propi espectador la imatge del qual no es reflecteix enlloc.
- Velázquez volia contribuir a la **batalla per la noblesa de la pintura i dels pintors** (recordem que Velázquez va esmerçar molts esforços per a ingressar en un orde militar, cosa que va aconseguir el 28 de novembre de 1659)

La pintura com a *disegno interno*

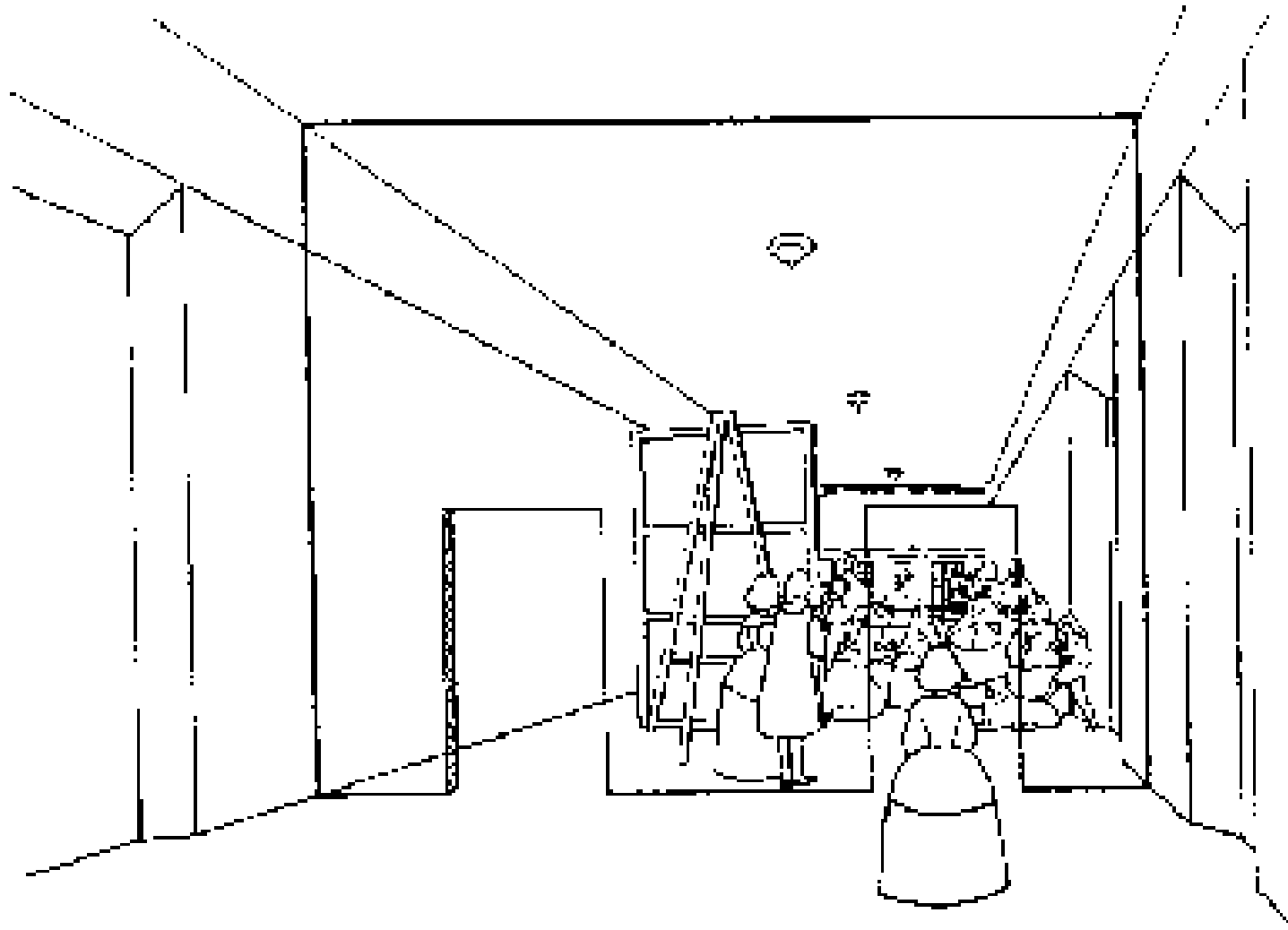
- *Las Meninas* serien no només un al·legat abstracte en defensa de la noblesa de la pintura, sinó també una **afirmació personal de la noblesa** del propi Velázquez.
- A la mort de Velázquez, Felip IV va manar que es pintés la creu de Santiago sobre l'autoretrat del pintor: fou el signe final de reconeixement de la noblesa del pintor i de la pintura.
- *Las Meninas* serien, doncs, no la còpia d'una realitat o la imitació del natural, sinó la imatge d'una idea interna, una cosa *mentale* com deia Leonardo. D'aquí, potser, l'actitud de Velázquez, que no està pintant, és a dir, aplicant el pinzell a la tela en un treball manual, sinó pensant i contemplant el *disegno interno* de l'obra.

On és la infanta Maria Teresa?

- Si un primer títol del quadre va ser la *Família de Felip IV* i aquesta, en el moment de pintar-se *Las meninas* estava formada per Felip IV, Mariana d'Àustria, la infanta Maria Teresa i la infanta Margarida (el príncep Baltasar Carlos havia mort el 1645), **com és que no hi surt la infanta Maria Teresa?**
- Situem-nos al final de la **Guerra dels Trenta Anys**, quan Felip IV va haver de fer tantes concessions a Holanda que, de fet, aquesta va esdevenir independent. La **guerra** va continuar amb França, però la derrota del mariscal Turena a Valenciennes va comportar l'inici de **negociacions de pau**. I això s'esdevenia per l'agost/setembre de 1656, data en què Velázquez va estar pintant *Las Meninas*.
- Una de les **condicions de França** era que la infanta **Maria Teresa es desposés amb Lluís XIV**, la mare del qual Anna d'Àustria, aspirava a veure al seu fill convertit en rei dels dos estats. Però la infanta estava promesa al seu cosí de Viena i Felip IV volia evitar que el patrimoni dels Habsburg pogués passar als Borbons (Mª Teresa es va casar amb Lluís XIV el 1660).
- Davant d'aquest present incert, Velázquez opta per a no incorporar "físicament" a la infanta dins la tela, però deixa intuir la seva presència (i la seva mirada) a la banda oposada d'on convergeixen les principals línies compositives.
- La infanta Maria Teresa seria, doncs, l'única que veuria l'escena tal com l'ha pintada Velázquez: el conjunt reflectiria, doncs, **el que veien els seus ulls**, fent així visible l'única figura invisible del quadre.

La reconstrucció de l'escena

Picasso: *Las meninas*. Oli sobre tela. 1957. 194 x 260 cm. Museu Picasso

La persuasió

- Durant el segle XVII, Europa s'enfonsa o es manté en una **crisi social** permanent; i per tal d'evitar que la revolució acabi amb tots els privilegis [recordem la Guerra dels Segadors a Catalunya (1640-1659), la fronda francesa (1648-1653), la guerra civil anglesa (1643-1648), la crisi holandesa (1650)], les classes dominants utilitzaran tots els mitjans per dirigir, persuadir, atreure, commoure, manipular... els sentiments del poble.
- Però per a poder **persuadir** cal crear en l'espectador una certa predisposició a voler ser persuadit: serà tasca de l'art desvetllar aquesta predisposició.
- Per això tot sovint els personatges dels quadres s'adrecen a l'espectador com invitant-lo a participar de l'escena; per això les façanes barroques són tan impactants, semblen com si volguessin conquerir l'espai exterior; per això els centres d'interès arquitectònic del palau barroc són la sala de festes, les escalinates, els jardins, típic escenari aristocratitzant molt llunyà del palau renaixentista burgès
- I tot adreçat a una finalitat: moure a admiració com a pas previ per a commoure. És, doncs, **propaganda**.

El Barroc com estat d'ànim

- L'home barroc ha perdut aquella confiança renaixentista, la seguretat de la felicitat pel coneixement: **es replega** a la seva pròpia interioritat
 - «*quando a escuchar el alma me retiro*» (Conde de Salinas)
- el protagonista de *La vida es sueño* (1637) de **Calderón**, Segismundo, es pregunta si no viu en somnis i renuncia a esbrinar-ho
 - «*Mas sea verdad o sueño
obrar bien es lo que importa:
si fuera verdad, por serlo;
si no, por ganar amigos
para cuando despertemos*».
- No hi ha manera d'estar segurs de res: de 1637 és el *Discurs del Mètode* de **Descartes** que fa del dubte sostingut un mètode (*Cogito ergo sum* = Je pense, Je suis)
- Un altre símbol és l'exaltació de l'**aparença**
 - «Porque ese cielo azul que todos vemos
ni es cielo ni es azul. Lástima grande
que no sea verdad tanta belleza»
- **Tot és fals i bell alhora**
- L'art barroc és tècnica de la visió, és espectacle, teatre; però també el món és teatre i en l'escena l'actor val, no per l'home que és, sinó pel paper que interpreta i per la manera com el representa.